

Kesit Akademi Dergisi

The Journal of Kesit Academy

ISSN: 2149 - 9225

Yıl: 4, Sayı:15, Haziran 2018, s. 88-103

Dr. İsmail SÖKMEN

Dokuz Eylül Üniversitesi, Buca Eğitim Fakültesi, Sosyal Bilimler ve Türkçe Eğitimi Bölümü,
ismailsokmen35@gmail.com

KUR'AN'DA "KIYAMET" KARŞILIĞINDA KULLANILAN KAVRAMLARA EN ESKİ TÜRKÇE SÖZCÜK ÇEVİRİLERİNDEKİ YAKLAŞIMLAR ÜZERİNE¹

Özet

İslâm dininin kutsal kitabı Kur'an'ın içeriği tematik olarak sınıflandırıldığında ortaya çıkan başlıkların şüphesiz en önemlilerinden birisi "kıyamet" konusudur. Ne zaman gerçekleşeceği belirtilmeyen fakat nasıl vukua geleceği bir kısım ayetlerde betimlenen bu olay Kur'an'da otuza yakın söz ve söz öbeği vasıtasıyla bildirilmiştir. Bunlar içerisinde sıklık bakımından önde olması dolayısıyla bu olayın bilinen ismi olan "kıyamet", ismini çok anlamlı *ḳāme* fiilinin "ayağa kalkmak" manasıyla ilişkili olan isim formu *ḳiyāmeḥ* sözcüğünden almaktadır. Bu sözcük, Kur'an metninde daima *yevmX'l-ḳiyāmeḥ* şeklinde bir izafet terkibi içerisinde "gün" anlamına gelen *yevm* kelimesiyle birlikte görev almaktadır. Fakat metinde "kıyamet" kavramını karşılayan yalnızca bu terkip değildir. Bununla birlikte çoğunlukla yine *yevm* kelimesinin muzaf olduğu *yevmu'l-ḥaḳḳ*, *yevmE'l-ḥisāb*, *yevmX'l-faşl* gibi terkiplerle; bazen de *es-sā•at*, *el-ḥāḳḳa*, *el-ḳāri•ah* gibi tek sözcüklük metonimilerle kıyamet kavramı karşılanmıştır. Bu metonimler kıyamet gününün sıfatlarını belirtilip kendisinin kast edildiği söz ve söz öbekleri şeklindedir. Bu bildiride, en eski Türkçe Kur'an çevirileri olarak addedilen Rylands ve Türk İslâm Eserleri Müzesi 73 numaralı nüshalarda bu sözlükbirimlere verilen karşılıklar üzerinden bugünkü kıyamet algısının temelini oluşturan ortam değerlendirilmeye çalışılacaktır.

¹ Bu çalışma, 3-5 Mayıs 2018 tarihleri arasında Alanya'da düzenlenen 4. Asoscongress Uluslararası Filoloji Sempozyumu'nda sözlü bildiri olarak sunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Kıyamet, Kur'an, sözcük çevirileri, Türkçe Kuran çevirileri, Rylands, Türk İslam Eserleri Müzesi.

ON THE APPROACHES TO NOTIONS CORRESPOND TO "RESURRECTION" IN THE OLDEST TURKISH INTERLINEAR TRANSLATIONS OF KORAN

Abstract

Resurrection is one of the most important themes in Koran is the holy writ of Islam when its text is classified thematically. This event which is described in some verses how it will occur but isn't mentioned its time is symbolized by approximately thirty words and word groups in the text. Under favour of being the first in terms of frequency among the other words and word groups, the common name of this event is "kıyamet" and it originates from the word *kiyāmeḥ* is the noun form of the polysemic verb *kāme* related with its "to stand up" meaning. This word always takes place in the noun phrase *yevmX'l-kiyāmeḥ* with the word *yevm* means "day" in the text. But this is not the only noun phrase corresponds to resurrection in Koran text. In addition, the term *resurrection* is corresponded by the metonymias consist of noun phrases *yevmu'l-ḥaḳḳ*, *yevmE'l-ḥisāb*, *yevmX'l-faṣl* whose determinatums are mostly the word *yevm* and one-word as *es-sā'at*, *el-ḥāḳḳa*, *el-kāri'ah*. These metonymias consist of the word and word groups mention its features but refer to its own. In this paper, it will be tried to evaluate the background is the basis of the present resurrection perception in regard to the translations given to these lexemes in Rylands and Turkish and Islamic Arts Museum 73 numbered manuscript declared as the oldest Turkish interlinear translations of Koran.

Keywords: Resurrection, Koran, Word-for-Word translations, Rylands, Turkish and Islamic Arts Museum.

Giriş

İslâm'ın kutsal kitabı Kur'ân-ı Kerîm'in Türkçeye çevriliş serüveninin on asırlık bir mazisi bulunmaktadır. Bu serüvenin başlangıcı esasen Karahanlılar devrine tesadüf etmektedir. 642 Nihavend savaşından sonra Türk-Arap münasebetlerinin başlaması ve 8. yüzyıl ortalarında Abbasî devletinin kuruluşunda ve gelişmesinde rol oynayan Afşin, İhşid, Bayçur ailelerinin İslâmî benimsemeleri (Merçil, 2011: 1) gibi bireysel kabuller söz konusu olmuşsa da, 945'te Karahanlı hükümdarı Satuk Buğra Han'ın Müslüman oluşuyla İslâmiyetin devletin resmi dini hâline gelmesi bu serüvenin asıl başlangıcı kabul edilebilir. Nitekim bundan sonra, 960 yılında Türklerden iki yüz bin çadır halkının İslâmiyeti kabul ettiğini ve bu dinin Türkler arasında hızla yayıldığını görmekteyiz. Bu yayılmadan sonra Türklerin yeni dinlerini kendi dillerinde öğrenme ihtiyacının doğduğu tahmin edilebilir. Bu ihtiyacın giderilmesi için Kur'an bu dönemde Türk diline çevrilmiştir. İlk çeviri, yorumu esas alan tefsirî-manevî çeviri tarzına yani anlam çevirisine değil sözlük anlamını esas alan ve buna odaklanan harfî-lâfzî çeviri tarzına yani sözcük çevirisine dayanmaktaydı. İslâmî daireye yeni girilmiş olması nedeniyle çevirmenlerin işe anlam

çevirisinden başlamamaları makul karşılanabilir. Zira ilk Türkçe çeviride tercih edilmiş olan ve tek tek sözcüklerin sözlük anlamlarını okura doğru bir şekilde aktarmayı yani sözcük öğretimi ni amaçlayan sözcük çevirisi tarzı, bu yönüyle, dilbilimsel olarak da anlam çevirisine doğru atılmış bir ilk adım sayılabilir.

Bugün Türk İslâm Eserleri Müzesi 73 numarada yer alan nüsha ile İngiltere Manchester'da Rylands kitaplığı Arapça Yazmalar Bölümü 25-38 numara ve Dublin Chester Beatty kitaplığı 54-55 numarada bulunan bir nüsha en eski Türkçe Kuran çevirileri olarak kabul edilmektedir. Bu nüshaların her ikisinin de yazarı ve yazıldıkları tarih belli değildir. Yalnızca Türk İslâm Eserleri Müzesi 73 numaralı nüshanın müstensihinin Muhammed b. el-Hâcc Devletşah eş-Şirâzî olduğu ve istinsah tarihinin de 1333-1334 olduğunu (Kök, 2004: XXI; Ünlü, 2004: 15) biliyoruz. Araştırmacılar tarafından üzerinde ittifak edilen görüş, sahip oldukları dil özelliklerinden dolayı bu iki çevirinin de Karahanlı dönemine ait olduğudur. Hangisinin daha eski olduğu üzerinde ittifak edilmemişse de bu iki çevirinin Türkçenin en eski Kur'an çevirileri olduğu kabul edilmiştir (Ata, 2004: XXIII-XXIX; Kök, 2004: XXI; Ünlü, 2004: 15).

Hangi disiplinde olursa olsun ilk örnekler, daima sonra meydana getirilenleri etkilerler; bunlara bir arkaplan, bir zemin oluştururlar. Bu nedenle bu en eski çeviriler hiç şüphe yok ki bugün geldiğimiz noktada günümüz Kuran çevirilerini dahi etkileyecek bir altyapıyı oluşturmuşlar, on asırlık Kuran çevirisi sürecini etkilemişlerdir, denilebilir. İşte bu bakımdan, bu çevirilerde Arapça sözlükbirimerle verilen Türkçe karşılıkların fevkalade önemli olduğunu düşünüyoruz. Çalışmamıza da esasen bu fikir kaynaklık etmiştir. Bu çalışmada, kaynak metindeki bu sözlükbirimlerden bir kısmını anlam evreni içerisine alan "kıyamet" kavramı konu edinilmiştir.

Kur'an'da "Kıyamet" Karşılığında Kullanılan Kavramlar

İslâm dininin kutsal kitabı Kur'an'ın içeriği tematik olarak sınıflandırıldığında ortaya çıkan başlıkların şüphesiz en önemlilerinden birisi "kıyamet" konusudur. Ne zaman gerçekleşeceği belirtilmeyen fakat nasıl vukua geleceği bir kısım ayetlerde betimlenen bu olay Kur'an'da otuz yakın söz ve söz öbeği vasıtasıyla bildirilmiştir². Bu söz ve söz öbeklerinin tamamı metonimi yani ad aktarması şeklindedir. Çünkü Kur'an'da bir "olay"dan söz edilmektedir fakat bu olayın belli bir adı yoktur. O olayın sıfatları olayın kendisi kastedilecek şekilde söylenmiştir. Dolayısıyla olayın adı "kıyamet" değildir. Kur'an'da 33 kez geçen *kāme* fiilinin temel anlamı "ayağa kalkmak"tır. "El-kiyāme" sözcüğü ise bu fiilin türediği kök seslerin (ك و م) yine "ayağa kalkmak" anlamıyla ilişkili olan isim formudur. Burada "ayağa kalkmak"tan kasıt, kabirde cansız olarak yatar vaziyette bulunan kişinin canlı vaziyette ayağa kalkması, yani "dirilme"dir. Kur'an'da belirtilen bu "ayağa kalkma, dirilme" olayın kendisi değil, sadece bir parçası, bir yönüdür. "El-kiyāme" sözcüğünün olayın adı hâline gelmesinin sebebi üzerinde düşündüğümüzde, sıklık faktörü ile karşılaşıyoruz. Kur'an'da "kıyamet" karşılığında kullanılan söz ve söz öbekleri içerisinde en çok geçeni, bir başka deyişle, sıklık bakımından en yüksek olanı bu sözcüktür. Aşağıda bu söz ve söz öbeklerinin "kıyamet" anlamında kullanıldığı yerlerin sıklık tablosu verilmiştir.

² İlgili söz ve söz öbekleri için bk. www.ihya.org/kavram/kavramlar-ansiklopedisi/dt-937.html

Söz ve söz öbeği	Sıklık	Söz ve söz öbeği	Sıklık
yevmX'l-kiyāmeḥ	70	yevml'l-cem•	2
es-sā•at	40	yevmi'l-vaḳti'l-ma•lūm	2
yevml'l-āḫir	26	emrullāḥ	2
el-va•d	26	el-vāḳi•ah	2
yevmX'd-dīn	16	yevmi'l-mev•ūd	1
yevmin •aẓīmin	10	yevmu't-teḡābun	1
yevmX'l-faṣl	6	yevme't-tenād	1
el-ḳāri•ah	5	yevme't-telāḳ	1
yevmE'l-ḥisāb~yevme yeḳūmu'l-ḥisāb	4	yevme'l-ḥasrat	1
el-ḥāḳḳa	3	yevmu'l-ḥurūc	1
yevmEn •asīrEn (~•asīrEn)	3	yevmu'l-ḥaḳḳ	1
(yevmU'l-) ba•ḍ	3	en-nebe'i'l-•aẓīm	1
yevmin ma•lūmin	3	eṭ-ṭāmmetu'l-kubrā	1
yevme'l-āzife (~el- āzife)	2	el-ḡāṣiyeh	1

1. Tablo: Kur'an'da "kıyamet" anlamında kullanılan söz ve söz öbeklerinin sıklık tablosu.

Tablo incelenirse birkaçı hariç bu söz ve söz öbeklerinin çoğunluğunun 1-6 sıklık aralığında geçtiği görülür. En çok geçen söz öbeği ise *el-kiyāmeḥ* sözcüğünün "gün" anlamına gelen *yevm* sözcüğü ile birlikte oluşturduğu *yevmX'l-kiyāmeḥ* terkidir. Hemen ifade etmek gerekir ki *el-kiyāmeḥ* sözcüğü Kur'an'da tek başına geçmez, daima bu terkip içerisinde geçer.

Burada ele alınması gereken bir diğer husus kıyamet kavramını karşılayan söz ve söz öbeklerinin meydana getiriliş tarzıdır. Metinde, olayın bir özelliği, olayın tümü kastedilecek şekilde söylenmiş yani bu kavramı karşılayan söz ve söz öbekleri anlambilimsel açıdan tümüyle ad aktarması şeklinde meydana getirilmiştir. Sözelimi; olayın "büyük haber" (en-nebe'i'l-•aẓīm), "pişmanlık günü" (yevme'l-ḥasrat), "bağrışıp çağırma günü" (yevme't-tenād), "kuşatıcı" (el-ḡāṣiyeh) gibi sıfatları olayın kendisi kastedilecek şekilde belirtilmiştir. Yapı bakımından ise bu söz ve söz öbeklerinin çoğunluğu *yevm* sözcüğüyle bir terkip oluşturmak suretiyle meydana getirilmiştir: *yevml'l-āḫir*, *yevmEn •asīrEn*, *yevml'l-cem•* vb. Bir kısmı ise diğer sözcüklerden kurulu terkiplerdir: *eṭ-ṭāmmetu'l-kubrā*, *en-nebe'i'l-•aẓīm* vb. Bir kısmı da tek sözcüklük metonimilerdir: *es-sā•at*, *el-ḥāḳḳah*, *el-ḳāri•ah*, *el-vāḳi•ah* vb. Tür bakımından ise bunlardan bir

kısmı *yevmX'd-dîn* gibi isim tamlaması (muzâf-muzâfun ileyh), bir kısmı *yevml'l-âhîr* gibi sıfat tamlaması (sıfat-mevsuf), bir kısmı ise *el-kâri-ah* gibi isim ve *el-gâşiyeh* gibi ism-i fâil şeklindedir.

Aşağıdaki tabloda Kur'an'da "kıyamet" kavramını karşılayan söz ve söz öbeklerine en eski Türkçe Kur'an çevirileri olan Türk İslâm Eserleri 73 numaralı nüshada ve İngiltere Manchester Rylands nüshasında verilen karşılıklar gösterilmiştir. Tiem 73 çevirisindeki karşılıklar Abdullah Kök ve Suat Ünlü'nün ilgili nüsha üzerinde hazırladıkları doktora tezinin, Rylands çevirisindeki karşılıklar da Aysu Ata'nın ilgili nüsha üzerindeki çalışmasının metin kısımlarından yararlanmak suretiyle bulunmuştur (Kök, 2004: 1-234; Ünlü, 2004: 40-289; Ata, 2004: ???). Tabloda ilgili söz ve söz öbeğinin Arap ve Latin harfleriyle yazılışlarından başka türleri ve anlamları da gösterilmiş, ilgili söz ve söz öbeğinin Kur'an'da temel anlamlarının dışında sadece "kıyamet" anlamını verdikleri bütün ayetler incelenmiş ve verilen farklı karşılıkların hangi ayetlerde yer aldığı yanlarına parantez içerisinde yazılmıştır.

Söz ve söz öbeği	Türü	Temel anlamı	Verilen karşılıklar
يوم القيامة yevmX'l- kıyāme ³	isim tamlaması	ayağa kalkma günü	Tiem 73 1. kıyāmet küni~kıyāmet kün ⁴ 2. kıpmağ küni~kıpmağ kün ⁵ 3. uluğ kün ⁶ Rylands 1. kıpmağ küni ⁷ 2. kıyāmet küni~kıyāmet kün ⁸ 3. uluğ kün ⁹ 4. kıyāmet küni ya • nī kıpmağ küni ¹⁰
الساعة es-sā • at ¹¹	isim	vakit, an	Tiem 73 1. kıyāmet ¹² 2. uluğ kün ¹³

³ Bu sözcük geçtiği yerlerin tamamında "kıyamet" anlamındadır.

⁴ Genel karşılık.

⁵ 2:85, 174; 5:36; 6:12; 7:32, 167; 10:60; 11:60, 98; 16:25, 27, 92; 20:124; 23:16; 29:25.

⁶ 21:47, 75:1.

⁷ 4:87, 109, 141; 5:36; 7:167, 172; 16:25, 27, 92, 124; 20:101; 28:41, 42, 61; 39:47, 60, 67; 42:45; 45:17.

⁸ 4:159; 19:95; 20:100, 124; 39:15, 24.

⁹ 45:26.

¹⁰ 60:3.

¹¹ Kur'an'da 48 kez geçen bu sözcük 40 yerde "kıyamet", 8 yerde ise "vakit" anlamındadır.

¹² Genel karşılık.

¹³ 20:15; 22:1; 22:55; 30:14, 55; 31:34; 33:63-13; 43:66; 47:18; 54:46-2, 46-4.

Kur'an'da "Kıyamet" Karşılığında Kullanılan Kavramlara En Eski Türkçe Sözcük Çevirilerindeki Yaklaşımlar Üzerine

			<p>3. kıyāmet küni¹⁴</p> <p>4. kıpmağ uluğ kün¹⁵</p> <p>5. -¹⁶</p> <p>Rylands</p> <p>kıyāmet</p>
<p>يوم الآخر</p> <p>yevml'l-āhir¹⁷</p>	sıfat tamlaması	son gün	<p>Tiem 73</p> <p>1. keđinki kün¹⁸</p> <p>2. soñ kün¹⁹</p> <p>3. kıyāmet küni²⁰</p> <p>4. kün²¹</p> <p>Rylands</p> <p>1. soñ kün²²</p> <p>2. soñ küni²³</p> <p>3. soñ āhir kün²⁴</p>
<p>الوعد</p> <p>el-va•d²⁵</p>	isim	vaat, söz	<p>Tiem 73</p> <p>1. va•de²⁶</p> <p>2. va•de kılmak²⁷</p> <p>3. vaqt²⁸</p>

¹⁴ 19:75, 21:49.

¹⁵ 30:12.

¹⁶ 15:85.

¹⁷ Kur'an'da 155 kez geçen *āhir* sözcüğü 129 kez "öbür dünya, son, bitiş, sonrakiler (nesil)" anlamlarında geçerken 26 kez de *yevmi'l-āhir* terkihi içinde geçerek "kıyamet" anlamını vermektedir: 2:8, 62, 126, 177, 228, 232, 264; 3:114; 4:38, 39, 59, 136, 162; 5:69; 9:18, 19, 29, 44, 45, 99; 24:2; 29:36; 33:21; 58:22; 60:6; 65:2.

¹⁸ Genel karşılık.

¹⁹ 2:232.

²⁰ 3:114.

²¹ 2:126.

²² 4:38, 39, 59, 136, 162; 9:18, 19, 44, 45; 58:22.

²³ 65:2.

²⁴ 9:29.

²⁵ Temel anlamı "vaat, söz; süre" olan *va'd* sözcüğü Kur'an'da 49 kez geçmektedir. Bunlardan 21'inde temel anlamıyla geçerken, 28 kez de "kıyamet" anlamında geçmektedir. Bu anlam 12 yerde *va'd* (10:48; 14:47; 16:38; 21:38, 104; 22:47; 27:71; 34:29; 36:48; 39:74; 67:25; 73:18), 11 yerde *va'dullāh* (10:55; 13:31; 18:21; 30:60; 31:9, 33; 35:5; 39:20; 40:77; 45:32; 46:17), 2 yerde *va'du rabbî* (18:98-8, 98-13), 1 yerde *va'de'l-hakk* (14:22), 1 yerde *va'du rabbenâ* (17:108), 1 yerde de *va'du'l-āhirat* (17:104) şeklinde ifade edilmiştir.

²⁶ Genel karşılık.

²⁷ 16:38.

²⁸ 21:38.

1. va•dEllāh			Rylands va•de ²⁹ Tiem 73 1. ta?rı va•desi~ta?rını? va•desi ³⁰ 2. ta?rını? üđ urma?ı~ta?rını? üđ urmiş ³¹ 3. ta?rı yarlı?ı va•desi ³² Rylands ta?rını? va•desi ³³ Tiem 73
2. va•de'l-ħakḳ			rāst üđ urmaḳ Rylands -
3. va•du rabbenā			Tiem 73 iđim üđ urmaḳı Rylands -
4. va•du'l-āḫirat			Tiem 73 keđinki vaḳt Rylands -
5. va•du rabbī şeklinde			Tiem 73 iđim üđ urmaḳı Rylands -
يوم الدين yevmX'd-dīn ³⁴	isim tamlaması	hesap (verme) günü	Tiem 73

²⁹ 16:38, 27:71; 34:29; 36:48; 39:74.

³⁰ Genel karşılık.

³¹ 13:31, 31:9.

³² 31:33.

³³ 35:5; 39:20; 40:77; 45:32.

³⁴ Kur'an'da toplam 92 kez geçen *dīn* sözcüğü 76 kez "din; kanun; düzen; fitrat; hesap" anlamlarında geçerken 16 yerde de (1:4; 15:35; 26:82; 37:20; 38:78; 51:12; 56:56; 70:26; 74:46; 82:15, 17, 18; 83:11) 3'ü *dīn*

Kur'an'da "Kıyamet" Karşılığında Kullanılan Kavramlara En Eski Türkçe Sözcük Çevirilerindeki Yaklaşımlar Üzerine

			<p>1. kıyāmet kün~kıyāmet küni³⁵</p> <p>2. saķış küni³⁶</p> <p>3. erklig saķış yanut küni³⁷</p> <p>4. urulmuş vaķt³⁸</p> <p>5. uluğ kün³⁹</p> <p>6. dīn⁴⁰</p> <p>Rylands</p> <p>1. cezā küni⁴¹</p> <p>2. saķış küni⁴²</p> <p>3. ed-dīn⁴³</p>
يوم عظيم yevmin •azīmin ⁴⁴	sıfat tamlaması	büyük, azametli gün	<p>Tiem 73</p> <p>uluğ kün</p> <p>Rylands</p> <p>1. uluğ kün⁴⁵</p> <p>2. ... kün⁴⁶</p>
يوم الفصل yevmX'l-faşl ⁴⁷	isim tamlaması	ayırma günü	<p>Tiem73</p> <p>1. ağırğu küni⁴⁸</p> <p>2. ağırmak küni⁴⁹</p> <p>3. kesgü bıçgu kün⁵⁰</p>

şeklinde (51:6, 82:9, 107:1), 13'ü de *yevmi'd-dīn* terkihi içerisinde olmak üzere "kıyamet" anlamını vermektedir.

³⁵ 51:12; 70:26; 74:46; 82:9, 15, 17, 18; 83:11.

³⁶ 26:82, 37:20, 51:6, 56:56.

³⁷ 1:4.

³⁸ 15:35.

³⁹ 38:78.

⁴⁰ 107:1.

⁴¹ 37:20, 51:12.

⁴² 15:35.

⁴³ 51:6.

⁴⁴ Kur'an'da 97 kez isim veya sıfat olarak "büyük, azametli" anlamına gelen 'azīm sözcüğü, 10 kez de (6:15, 7:59, 10:15, 19:37, 26:135, 156, 189; 39:13; 46:21; 83:5) *yevmin* 'azīmın terkihi içerisinde "kıyamet" anlamını vermektedir. 13 kez geçen fonetik biçim 'izām ise "kemik" anlamındadır.

⁴⁵ 19:37.

⁴⁶ 46:21.

⁴⁷ Kur'an'da toplam 9 kez geçen *faşl* sözcüğü 3 yerde "(kesin olarak) ayırt edici, ayırıcı" şeklinde temel anlamıyla geçerken, 6 yerde (37:21; 44:40; 77:13, 14, 38; 78:17) "kıyamet" anlamını kazanmaktadır.

⁴⁸ 37:21, 44:40.

⁴⁹ 77: 13, 14, 38.

⁵⁰ 78:17.

Kur'an'da "Kıyamet" Karşılığında Kullanılan Kavramlara En Eski Türkçe Sözcük Çevirilerindeki Yaklaşımlar Üzerine

			Rylands 1. adırmak küni ⁵¹ 2. fasl küni ⁵² 3. _ ⁵³
القارعة el-kāri·ah ⁵⁴	isim	büyük, korkunç felâket	Tiem 73 1. yürek tokıgılı kıyâmet ⁵⁵ 2. kıyâmet bolgusu ⁵⁶ Rylands -
يوم الحساب ~ يوم يقوم يقوم الحساب yevmE'l- hisâb~yevme yekûmu'l-hisâb ⁵⁷	isim tamlaması	hesaplama günü	Tiem73 saķış küni Rylands hisâb küni
الحاقّة el-hākkah ⁵⁸	ism-i fâil	kaçınılmaz gerçek	Tiem 73 kıyâmet Rylands -
يومٌ عسيرٌ ~ يومٌ عسرٌ yevmEn ·asirEn (~·asirEn) ⁵⁹	sıfat tamlaması	zor gün	Tiem 73 1. yawlak duşvâr kün ⁶⁰ 2. küçeylig (kün) ⁶¹ 3. duşvâr (kün) ⁶² Rylands

⁵¹ 37:21.

⁵² 44:40.

⁵³ 77:13, 14, 38.

⁵⁴ Kur'an'da 5 kez geçen bu sözcük 1 yerde (13:31) "büyük felâket" olan temel anlamıyla geçerken 4 yerde de (69:4; 100:1, 2, 3) "kıyamet" anlamını vermektedir.

⁵⁵ 100: 1, 2, 3.

⁵⁶ 69:4.

⁵⁷ Kur'an'da toplam 39 kez geçen bu sözcük 35 yerde temel anlamı olan "sayma, hesap, ölçü" anlamında geçerken 4 yerde de (38:16, 26, 53; 40:27) "kıyamet" anlamını vermektedir.

⁵⁸ Bu sözcük, Kur'an'da geçtiği 3 yerin tamamında (69:1, 2, 3) "kıyamet" anlamını vermektedir.

⁵⁹ Bu sözcük, Kur'an'da geçtiği 3 yerin tamamında (25:26, 54:8, 74:9) "kıyamet" anlamını vermektedir.

⁶⁰ 54:8.

⁶¹ 25:26.

⁶² 74:9.

Kur'an'da "Kıyamet" Karşılığında Kullanılan Kavramlara En Eski Türkçe Sözcük Çevirilerindeki Yaklaşımlar Üzerine

			-
يوم البعث yevmU'l-ba•δ ⁶³	İsim	diriltirme günü	Tiem 73 1. kıpmağ ⁶⁴ 2. kıyāmet küni ⁶⁵ 3. kıparğu kün ⁶⁶ Rylands -
يوم معلوم yevmin ma•lūmin ⁶⁷	sıfat tamlaması	belirlenmiş, muayyen gün	Tiem 73 va•de kılınmış yer Rylands -
يوم الآزفة yevme'l-āzife ⁶⁸	isim tamlaması	yaklaşan gün	Tiem 73 yawuğ kelmiş kün Rylands āzife küni
الآزفة el-āzife ⁶⁹	ism-i fâil	yaklaşan	Tiem 73 yaguglı Rylands -
يوم الجمع yevml'l-cem• ⁷⁰	isim tamlaması	toplanma günü	Tiem 73 1. kıyāmet küni ⁷¹ 2. tēnek küni ⁷²

⁶³ Kur'an'da toplam 4 kez geçen bu sözcük 1 kez "diriltirme" şeklinde temel anlamıyla geçerken 3 kez de (22:5; 30:56-13, 56-16) *ba's* yahut *yevmu'l-ba's* biçimlerinde "kıyamet" anlamını vermektedir.

⁶⁴ 22:5.

⁶⁵ 30:56-13.

⁶⁶ 30:56-16.

⁶⁷ Kur'an'da toplam 11 yerde geçen *ma'lūm* sözcüğü 6 yerde "belirlenmiş, muayyen" şeklindeki temel anlamıyla geçmektedir. 3 yerde ise *yevmin ma'lūmin* terkihi içerisinde geçmekte ve bunlardan birinde (56:50) "kıyamet" anlamını vermektedir.

⁶⁸ 40:18.

⁶⁹ 53:57.

⁷⁰ Kur'an'da 5 yerde (3:155, 166; 8:41; 26:61; 100:5) "topluluk", 4 yerde (7:48, 28:78, 42:29, 75:17) "toplama, toplanma, biriktirme", 2 yerde (18:99, 54:45) "hepsi, tümüyle" anlamlarında geçen *cem'* sözcüğü, 2 yerde de (42:7, 64:9) *yevmu'l-cem'* terkihi içerisinde "kıyamet" anlamında geçmektedir.

⁷¹ 42:7.

⁷² 64:9

Kur'an'da "Kıyamet" Karşılığında Kullanılan Kavramlara En Eski Türkçe Sözcük Çevirilerindeki Yaklaşımlar Üzerine

			Rylands 1. kıyāmet küni ⁷³ 2. cem· küni ⁷⁴
وقت المعلوم (yevmi'l-) vaqti'l- ma·lūm ⁷⁵	sıfat tamlaması	belirlenmiş, muayyen vakit	Tiem 73 1. bildükmiş vaqt ⁷⁶ 2. belgölüg kün ⁷⁷ Rylands belgölüg kün
أمر الله emrullāh ⁷⁸	isim tamlaması	Allah'ın buyruğu	Tiem 73 1. taʔrı yarlığı ⁷⁹ 2. idi yarlığı ⁸⁰ Rylands taʔrı fermāni ⁸¹
الواقعة el-vāқи·ah ⁸²	ism-i fâil	mutlaka gerçekleşecek olan	Tiem 73 1. kelgü sā·at ⁸³ 2. tüşügli ⁸⁴ Rylands -
يوم الموعود yevmi'l-mev·ūd ⁸⁵	sıfat tamlaması	vaat edilmiş gün	Tiem 73 va·de kılmış kün Rylands -

⁷³ 42:7.

⁷⁴ 64:9.

⁷⁵ İki yerde (15:38, 38:81) geçen bu terkip "kıyamet" anlamını vermektedir.

⁷⁶ 15:38.

⁷⁷ 38:81.

⁷⁸ Kur'an'da 166 kez geçen *emr* sözcüğü 2 yerde (40:78, 57:14) *emrullāh* terkihi içerisinde "kıyamet" anlamını vermektedir.

⁷⁹ 40:78.

⁸⁰ 57:14.

⁸¹ 40:78.

⁸² Kur'an'da toplam 2 yerde (56:1, 69:15) geçen *vāқи'a* sözcüğü "kıyamet" anlamını vermektedir.

⁸³ 56:1.

⁸⁴ 69:15.

⁸⁵ 85:2.

Kur'an'da "Kıyamet" Karşılığında Kullanılan Kavramlara En Eski Türkçe Sözcük Çevirilerindeki Yaklaşımlar Üzerine

يوم التغابن yevmu't- teğābun ⁸⁶	isim tamlaması	karşılıklı aldatma ve aldanmaların fark ediliş günü	Tiem 73 ārışğu kün ya•nī ziyān küni Rylands tağābün küni
يوم التناد yevme't-tenād ⁸⁷	isim tamlaması	bağrışıp çağrışma günü	Tiem 73 orulaşğu küni Rylands tenād küni
يوم التلاق yevme't-telāk ⁸⁸	isim tamlaması	karşılaşma günü	Tiem 73 tuşğu kün Rylands talāk küni
يوم الحسر yevme'l-ħasrat ⁸⁹	isim tamlaması	pişmanlık günü	Tiem 73 öküngü kün Rylands ökünç küni
يوم الخروج yevmu'l-ħurūc ⁹⁰	isim tamlaması	kabirden çıkış günü	Tiem 73 çıkmağ küni Rylands çıkmağ küni
يوم الحق yevmu'l-ħaqq ⁹¹	sıfat tamlaması	gerçek gün	Tiem 73 könilik küni Rylands -
النبا العظيم en-nebe'i'l-	sıfat tamlaması	büyük haber	Tiem 73

⁸⁶ 64:9.

⁸⁷ 40:32.

⁸⁸ 40:15.

⁸⁹ Kur'an'da toplam 7 kez geçen *ħasr* sözcüğü 6 kez (2:167, 3:156, 8:36, 35:8, 36:30, 69:50) "pişmanlık" şeklindeki temel anlamundayken 19:39'da *yevme'l-ħasr* terkihi içerisinde "kıyamet" anlamını vermektedir.

⁹⁰ Kur'an'da toplam 5 kez geçen *ħurūc* sözcüğü 4 kez (9:46, 83; 40:11; 50:11) "çıkmağ, çıkış" şeklindeki temel anlamundayken 50:42'de *yevmu'l-ħurūc* terkihi içerisinde "kıyamet" anlamını vermektedir.

⁹¹ 78:39.

•azīm ⁹²			uluğ kün haberi Rylands -
الطامة الكبرى eṭ-ṭāmmetu'l- kubrā ⁹³	sıfat tamlaması	en büyük baskın (âfet)	Tiem 73 örtüglüg iş uluğrağ Rylands -
الغاشية el-ğāşiyeh ⁹⁴	ism-i fâil	kuşatıcı	Tiem 73 örtüglü ~ kıyāmet Rylands -

Değerlendirme ve Sonuç

Kur'an'da "kıyamet" karşılığında kullanılan söz ve söz öbeklerine verilen karşılıklar incelendiğinde öncelikle, karşılıkların ağırlıklı olarak "temel anlam" esas alınarak verildiği dikkati çekmektedir. Sözelimi; *yevme'l-ḥasrat* terkininin temel anlamı "pişmanlık günü", mecâzî anlamı ise "kıyamet/kıyamet günü"dür. Çevirilerimizde bu terkiye "pişmanlık günü" anlamına gelen *öküngü kün* (TİEM 73) ~ *ökünç küni* (Rylands) karşılıkları verilmiştir. Bazen de karşılık verilirken mecâzî anlamın esas alındığı görülür. Sözelimi; temel anlamı "kaçınılmaz gerçek" olan *el-ḥāḳḳah* sözcüğüne mecâzî anlam esas alınarak *kiyāmet* (TİEM 73) karşılığı verilmiştir. Nadiren de çevirmen tasarrufu devreye girerek yorum esas alınmıştır. Sözelimi; her iki çeviride de *yevme'l-kiyāneh* terkihi ve *es-sā'at* sözcüğünün çevirisinde temel anlam yahut mecâzî anlamla ilgili olmayan, çevirmen tasarrufuna dayalı yorumu yansıtan ve "yüce gün" anlamına gelen *uluğ kün* karşılığı kullanılmıştır.

Kıyamet kavramını karşılayan söz ve söz öbekleri içerisinde sıklık bakımından *yevmX'l-kiyāneh* terkininin en yüksek oluşu; Kur'an'ın, yansıttığı kıyamet anlayışının merkezine "öldükten sonra dirilme", yani yeniden canlı olarak ayağa kalkma inancını oturttuğunu göstermektedir. Dolayısıyla bu terkiye verilecek karşılıklar da hedef kitlenin kıyamet algısının oluşumunda esas rol oynayacaktır. Bu nedenle *yevmX'l-kiyāneh* terkinine verilecek olan karşılıklar fevkalade önem kazanmaktadır. TİEM 73 çevirisinde 70 yerin 53'ünde yani büyük çoğunluğunda bu terkiye *kiyāmet kün* ~ *kiyāmet küni* karşılığını vermiştir. Rylands nüshasının eksik bir nüsha oluşu, pek çok söz ve söz öbeğinin karşılanma biçimlerinin değerlendirilmesi esnasında temkinli davran-

⁹² 78:2.

⁹³ 79:34.

⁹⁴ Kur'an'da toplam 3 kez geçen *ğāşiyeh* sözcüğü 7:41'de "örtü", 12:107'de "kuşatıcı" şeklinde temel anlamları yansıtırken 88:1'de "kıyamet" anlamını vermektedir.

mayı zaruri kılmaktadır. Dolayısıyla adı geçen nüshada bu terkibe verilen karşılıklar içinde *ķopmak kūni* ve *uluğ kūr'e* nispeten *ķiyāmet kūn~ķiyāmet kūni* karşılığının hangi yaygınlıkta verildiğini tespit etmek mümkün olmamaktadır. Fakat nüshanın mevcut parçalarındaki gidişat takip edildiğinde *ķiyāmet kūn~ķiyāmet kūni* karşılığının diğer karşılıklara nispeten daha fazla geçtiğini söyleyemesek de en az onlar kadar geçtiğini tahmin etmek mümkündür. Neticede her iki çeviride de bu terkibe çoğunlukla *ķiyāmet kūn~ķiyāmet kūni* karşılığı verildiği söylenebilir. Bu durumun doğurduğu en önemli sonuç, çevirmen algısında olayın kendisinin *ķiyāmet kūn~ķiyāmet kūni* yani "kıyamet günü" karşılığı ile özdeşleşmesidir. Buradan yola çıkınca; çevirmenlerin *yevmX'l-ķiyāmeħ* terkinin Kur'an metninde, 70 sıklık sayısı ile, en çok geçen terkip oluşunun etkisi altında kısmen kaldıkları söylenebilir. Çünkü çevirmenler olayın farklı yönlerini anlatan söz ve söz öbeklerinin bazılarında yine aynı karşılığı kullanmışlardır. Bir başka deyişle, "kıyam" yani "ayağa kalkma" anlamına gelmeyen ve "bağrışıp çağırışma, pişmanlık, şaşkınlık, aldanmışlık" vb. anlamına gelip olayın başkaca yönlerini vafeden ifadeler de bazen "kıyamet" yahut "kıyamet günü" şeklinde çevrilmiştir. Sözelimi; *es-sā·at* sözcüğü "vakit, an" anlamına, *yevm'l-āħir* terkinin "son gün" anlamına gelmesine rağmen bunların da geçtiği yerlerin önemli bir kısmında *ķiyāmet-ķiyāmet kūni* karşılıkları kullanılmıştır. Bunun gibi daha pek çok örnek bulunmaktadır: bk. *yevmX'd-dīn*, *el-ķāri·ah*, *el-ħāķķah*, *yevmU'l-ba·δ*, *yevm'l-cem·*, *el-ġāşiyeh* (1. Tablo). Bu söz ve söz öbekleri her ne kadar aynı mecâzî anlama sahipse de farklı temel anlamlara da sahiptirler. Dolayısıyla böyle bir çeviri tavrı, genelleştiği taktirde, Kur'an'da sözü edilen olayın farklı sözcükler kullanmak yoluyla farklı yönlerinin bildirildiği "diriltirme günü, hesap verme günü, toplanma günü, korkunç felaket, kaçınılmaz gerçek, vakit, kuşatıcı" gibi anlamların yitirilmesine yahut perdelenmesine yol açabilir. Bu da öğreticilik bakımından bir eksiklik olduğu gibi, Kur'an'ın sunduğu kavramın bütünsel bir bakış açısıyla kavranmasına neden olabilir.

Çevirilerimizde "kıyamet" karşılığında kullanılan söz ve söz öbeklerine verilen karşılıklar incelendiğinde dikkati çeken bir diğer husus, kaynak metindeki sözcüklerin TİEM 73 çevirisinde Türkçe kökenli karşılıklarla karşılanması eğilimine karşı Rylands çevirisinde kaynak dildeki şekilleri yahut hedef dilde aldıkları fonetik şekiller içerisinde, yani yine sözcüğün kendisiyle karşılanması eğilimidir. Sözelimi, *yevmu't-teġābun* terkinin TİEM 73 çevirisinde *a:rişġu kūn* (E.T. *a:riş* "karşılıklı aldatmak, birbirini kandırmak") karşılığı verilmişken Rylands çevirisinde *teġābun kūni* karşılığı verilmiştir. Bundan başka, bu tavrın sergilendiği pek çok örnek bulunmaktadır: *yevme't-tenād* : TİEM 73 *orulaşġu kūni* (E.T. *orulaş*- "bağrışıp çağırışmak") Rylands *tenād kūni* ; *yevme't-telāk* : TİEM 73 *tuşġu kūn* (E.T. *tuş*- "biriyle buluşup görüşmek") Rylands *telāk kūni*; *yevmE'l-hisāb~yevme yekūmu'l-hisāb* : TİEM 73 *saķış kūni* (E.T. *saķış* "sayma, hesap") Rylands *hisāb kūni*; *yevme'l-āzife* : TİEM 73 *yawuķ kelmiş kūn* (E.T. *yawuķ* "yakın") Rylands *āzife kūni*. Sözcük seçimi bakımından hangisinin amaca uygunluk ve çeviri kalitesi bakımından daha doğru bir tarz olduğu tartışılabilir. Sözelimi; *yevmX'l-ķiyāmeħ* terkinin verilen *ķiyāmet kūn~ķiyāmet kūni* karşılığı ile çevirilerimizde verilen bir diğer karşılık olan *ķopmak kūn~ķopmak kūni* bu bakımdan mukayese edilebilir. Türk dilinde ilk kez Uygur Türkçesi eserlerinden İrk Bitig'de kullanım sahasına çıktığı görülen *ķop-* fiilinin, bu metinde "(kuşun) havalanma(sı), yükselme(sı), yerdeki bir cismin havalanarak zahir olması, görünür hâle gelmesi"

anlamında kullanıldığı görülmektedir: *Utru talım kara kuş kopupan barmış tir.* "(Ama) yırtıcı bir kartal yerinden uçup karşısına çıkmış, der." (Tekin, 2013:23, 31). Buradan anlaşılıyor ki fiilin dayandığı temel göndergesel hareket "kuşun göğe doğru havalanması"dır. Fakat Kâşgarî bu sözcüğü Arapça *ķāme* ile çevirerek onun *tur-* fiili gibi "ayağa kalkmak, ortaya çıkmak" anlamını da göstermiş olmaktadır (Clouston, 1972: 580). Gerçi Kâşgarî yalnız bunları değil çokanlamlı olduğu anlaşılan bu fiilin bütün anlamlarını vermektedir: "kuş vb. kalkmak, havalanmak, ayağa kalkmak, rüzgarın dalğanın kopması; ayın yahut bitkinin çıkması yükselmesi" (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014: 728-729). Bu noktada hemen şu hususa değinmek gerekir: Eski Türkçede *kergek bolmak* ve *uçmak* yahut *uçma barmak* "ölmek" anlamında sıkça kullanılan fiillerden olup Eski Türklerin İslâmiyetten önceki ölüm inancını yansıtmaktadır. Buna göre eski Türklerde ölen kişi göğe uçmaktadır. Uçmaktan maksat, varış noktası olan gökte bulunduğu inanan Tanrı'ya kavuşmaktır. Ayrıca ölen kişinin eşyalarıyla birlikte gömülmesi yahut yakınlarının ölen kişinin mezarına yakınlarının yiyecek içecek sunması hep ölümden sonraki "yeni hayat"a dair inancın yansımalarıdır. Kısacası eski Türklerin ölüm anlayışını "göğe havalanma" sembolize eder. İşte *ķop-* fiili, "göğe havalanma" göndergesel hareketi ve "ayağa kalkmak, ortaya çıkmak, görünür olmak" şeklindeki temel anlamlarıyla, "vuku bulmasıyla birlikte yerin altında cansız yatan kişinin kabirden çıkarak tekrar ayağa kalkması, böylelikle yeniden ortaya çıkması ve yeni hayatının başlaması" esasına dayalı kıyamet anlayışının Türk muhayyilesinde kolayca ve somut olarak karşılığını bulmasını sağlayacaktır. Fakat, ölümden sonraki yaşam inancı bakımından, İslâmiyet öncesindeki "tek tek kişilerin, ölümleri ile birlikte göğe yükselmek, uçmak suretiyle Tanrıya kavuşup yeni hayatlarına hemen başlamaları" anlayışı ile İslamiyetin getirdiği "Kur'an'da belirsiz bir tarihte gerçekleşeceği bildirilen bir olay neticesinde, o anda ölmüş olan tüm insanlığın aynı anda kabirlerinden çıkarak ayağa kalkması" anlayışı arasında esasta olmasa bile şekilde olan fark belirgindir. Dolayısıyla bu sözcüğün çevirisinde, çevirmenlerin "göğe havalanmak" temel göndergesel hareketine dayalı *ķop-* fiili yahut "ayağa kalkmak" anlamına gelen herhangi bir Türkçe kökenli fiili kullanmak yerine doğrudan sözcüğün kendisini kullanarak çeviri yapmalarının altında Gök Tanrı inancının esaslarını Kur'anî kavramlar yoluyla yeni dinî inanışlara kopyalamamak kaygısı yatıyor olabilir. Fakat her zaman bu türlü bir kaygının oluşmasına neden olacak koşullar oluşmayabilir. Sözelimi; "bağrışıp çağrışma günü" anlamındaki *yevme't-tenād* TIEM 73 çevirisinde *orulaşju kūn*, Rylands çevirisinde ise *tenād kūni* şeklinde karşılanmıştır. Kâşgarî'nin verdiği bilgilere göre *orulaş-* fiilinin kökü olan *or* sözcüğü hem "bağırta ve gürültü", hem de "dere" anlamına gelmektedir (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014: 777). Buradan hareketle, "bağırta ve gürültü" anlamındaki *or* sözcüğünün temel göndergesel hareketinin "derenin coşkun akması ve buradan doğan gürültü, çağıltı" olduğu tahmin edilebilir. Dolayısıyla bu sözcüğün, Kur'an'da vafedilen kıyamet anının "bağrışma çağrışma"larını Türk okurunun muhayyilesinde konotasyonel olarak çok iyi yansıtabileceği öne sürülebilir. Burada herhangi bir inanç kopyalamasının söz konusu olabileceği bir durum da olmadığından, bu terkinin *orulaşju kūni* şeklinde çevrilmesinin, hem öğreticilik amacı hem hedef kitlenin algısı bakımından çeviri kalitesini *tenād kūni* gibi bir karşılamaya nispetle çok daha arttıracığını söylemek mümkündür.

Neticede çevirmenlerin, bazen sözlük anlamlarının doğru karşılanması ve ilgili sözcüğün bildirdiği kavramın Türk düşünce yapısı içerisinde daha iyi ve doğru temsil edilebilmesi gibi amaçlarla bazen de eski inanışların esaslarını yeni inanışlara kopyalamama düşüncesi yahut da yanlış çeviride bulunmama kaygısı ile hareket ettikleri söylenebilir. İlk tarzın sözcük çevirilerinin öğreticilik amacı ve çevirinin hedef kitlenin düşünce dünyasındaki temsiliyeti bakımından daha uygun olacağını söylemek mümkün olmakla birlikte ikinci tarzda sözü edilen kaygıların çeviri kalitesinin artırılması bakımından göz önünde tutulması gereken hususlardan olduğunu belirtmek lâzımdır.

KAYNAKLAR

- Ata, A. (2004). *Türkçe İlk Kur'an Tercümesi (Rylands Nüshası)-Karahanlı Türkçesi (Giriş-Metin-Notlar-Dizin)*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Clauson, S.G. (1972). *An Etymological Dictionary of Pre Thirteenth-Century Turkish*. Oxford: Clarendon Press.
- Ercilasun, A.B., Akkoyunlu, Z. (2014). *Kâşgarlı Mahmud-Dîvânü Lugâti't-Türk, Giriş-Metin-Çeviri-Notlar-Dizin*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Kök, A. (2004), *Karahanlı Türkçesi Satır-Arası Kur'an Tercümesi (TİEM 73, 1v/235v/2)*, Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Yayımlanmamış Doktora Tezi.
- Merçil, E. (2011). *Müslüman – Türk Devletleri Tarihi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Tekin, T. (2013). *İrk Bitig*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yay.
- Ünlü, S. (2004), *Karahanlı Türkçesi Satır-Arası Kur'an Tercümesi (TİEM 73, 235v/3-450r/7)*, Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Yayımlanmamış Doktora Tezi.

İnternet kaynakları

www.ihya.org/kavram/kavramlar-ansiklopedisi/dt-937.html

Kısaltmalar

ET: Eski Türkçe.

TİEM 73: Türk İslâm Eserleri Müzesi 73 numaralı nüsha.

Semboller

X: Hareke olarak üstün, esre ve ötre'nin her üçünün de kullanıldığını gösterir.

E: Hareke olarak üstün ve ötre'nin kullanıldığını gösterir.

I: Hareke olarak üstün ve esre'nin kullanıldığını gösterir.

U: Hareke olarak esre ve ötre'nin kullanıldığını gösterir.